

KAPRONCZAY KATALIN¹

Választások Magyarországon – orvosok és gyógyszerészek az önkormányzatokban 1860–62-ben

Az 1848-49-es szabadságharc leverését követő önkényuralom évei minden vonatkozásban bénítóan hatottak az ország életére, nem csupán politikailag, de a közigazgatás szervezeti működését illetően is. Ez kihatott a magyar egészségügyre, a közegészségügy szervezetére egyaránt.

A közegészségügy központi vezetése az egész monarchia területén a bécsi belügyminisztérium alá tartozott, a legfelsőbb hatóság a bécsi székhelyű állandó egészségügyi bizottság, a *Stündige Medizinal Kommission beim Staatsministerium* volt. Az osztrák birodalom egészségügyi vezetője, *Franz Günthner* (1790-1882) miniszteri tanácsos 1850-ben látogatást tett Magyarországon, hogy előkészítse a magyar egészségügy közigazgatásának a monarchia egységes jogrendszerébe való beillesztését.¹

1851-ben láttak napvilágot az első erre irányuló intézkedések. Augusztus 18-án a *Geringer Károly* helytartó aláírásával kiadott szabályzat (*Utasítás a községi közügyek ideiglenes szabályozására a magyar koronaországok szabad királyi városaiban s rendezett tanáccsal bíró egyéb községeiben*) 106. §-a foglalkozott avval, hogy – az átfogó közegészségügyi rendelet hiányában – milyen egészségüggyel kapcsolatos feladat hárul a helyi önkormányzatokra. Eszerint: „*A tisztaság, egészség kérdése, gondoskodás a szegény, magatehetetlen emberekről, vagy a jótékony egyletek, szegényházak, vagy a község költségéből.*”²

Az ország és a vármegyék közigazgatásának és általában az ország kormányzati rendszerének ügyében több kísérlet történt. Bécs ígéretett, a rendelet késett. 1851. szeptemberében adták ki a magyarországi szabad királyi városok ideiglenes szervezése tárgyában azt a helytartótanácsi rendeletet, amely figyelmen kívül hagyta az 1848-as reformintézkedéseket és a forradalom előtti viszonyokat vette kiindulópontnak. Szűkítették az önkormányzatok autonóm jogait, az állami hatóságok ellenőrzését növelték. A települési helyhatóságok jogkörében hagyták továbbra is a köztisztaság és egészségügy kérdését, valamint a szegények ellátásának ügyét.³ Ezen munkába kapcsolódott be a városi rendőrség is, amelynek hatásköre jószerivel a kommunális feladatok ellenőrzésére szorítkozott, ezért kapta az ún. jóléti rendészet (*Wohlfahrtspolizei*) elnevezést. Tevékenységüket szabályozta a 2432.sz. határozat, amely a közegészségügyi és kórházgazdászati felügyeletre is vonatkozott.⁴

¹ Levelezési cím: dr. Kapronczay Katalin Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár, 1023 Budapest, Török u. 12.

A közegészségügyi változások kezdetét az 1852. október 20-án kelt birodalmi belügyminiszteri rendelet jelentette. Ez érintetlenül hagyta az addigi megyei orvosi szervezetet, vagyis az ország öt tartományi helyhatóságának keretén belül (Buda, Kassa, Sopron, Nagyvárad, Pozsony) egy-egy egészségügyi hivatalt hozott létre, amelyek élére – helytartótanácsosi minőségben – orvos-tisztviselőt (*Landes Medizinalrath und Sanitätsreferent*) állított. Ugyanakkor minden kerületben állandó egészségügyi bizottságot (*Ständige Sanitätskommission*) szerveztek. Az egészségügyi közigazgatásban létrehozott állásokat kinevezés útján töltötték be. Ezek a tisztségek voltak: a megyei főorvos, a járásorvos, valamint a járási bába. Országos viszonylatban 58 vármegyei és szabad királyi városi főorvost (*Komitatsarzt*), 298 járási orvost (*Bezirksarzt*) 263 járási bábát (*Bezirkshebamme*) és 50 kerületi állatorvost neveztek ki. A járási orvosi posztokra – az addigi megyei alorvosi tisztségnek felelt meg – hangsúlyozottan „ideiglenes hatállyal” kerültek alkalmazásra, tehát meghatározott idő elteltével tisztújításra kellett számítani. A járásorvosi minőségben működő seborvosok – országos viszonylatban több példa volt erre – a törvény értelmében a magánorvosok felett is felügyeleti joggal bírtak, ami nem kis feszültségeket eredményezett.

A falusi lakosság ebben az időben is kedvezőtlenebb helyzetben volt a betegellátást tekintve, mint a városi. A kormány ezért lépéseket tett a kör- és községi orvosi intézmény fokozatos bevezetésére. A megvalósítás azonban korántsem mutatott ilyen optimista képet. A nagyobb községeket saját orvos alkalmazására kötelezték (*Kommunarzt*), a kisebb községeknek pedig egy egészségügyi körzetbe (*Sanitätsgemeinde*) tömörülve, közösen kellett volna orvost fogadni. Az állások java része azonban betöltetlen maradt, mert vagy a lakosság nem volt egyáltalán képes az orvos bérét biztosítani, vagy az orvosok nem voltak hajlandók az alacsony fizetésért dolgozni.⁵

Az ország politikai életében jelentős változások következtek be – határozott enyhülés – az 1860-61-es esztendőben. A központosító osztrák birodalmi politikai Solferino után vereséget szenvedett. Az 1860. évi Októberi Diploma visszaállította a magyar alkotmányt és ezzel összefüggésben a helyhatóságok visszanyerték korábbi szerepüket a közigazgatásban. Ekkor már nagy ütemben zajlottak az 1861-es országgyűlés előkészítő munkálatai, országos viszonylatban és a legkisebb településeken egyaránt.

Ennek a folyamatnak fontos elemei voltak a helyhatóságok és a tisztújítás. Természetesnek mondható, hogy a legaktívabban a megyei és a városi helyhatósági tisztújításban vett részt az ország, hiszen a lakosság életének közvetlen irányítása, annak milyensége volt a tét. Ez volt az az államigazgatási szint, amelynek tisztségviselői között az orvosok és gyógyszerészek is jelen voltak, hiszen – reményeik szerint – az ország közegészségügyi helyzetének alakulására ezen a fórumon tudtak befolyást gyakorolni.

A lebonyolítás menete az volt, hogy a hivatalban lévő tisztikarok lemondtak és választmányok alakultak annak felmérésére, hogy kik akarnak a régi gárdából maradni, illetve kik alkalmasak új tagként részt vállalni a feladatokból. A választmányokat utasították, hogy listáik összeállításakor vegyék figyelembe „a közvélemény” jelöltjeit is. A gyakorlat persze változó volt. Egyes helyeken a főispán „ősi jogánál fogva” nevezett meg jelölteket, illetve bizonyos állami alkalmazásban álló tisztségviselőket saját jogkörében egyszerűen kinevezett. Közéjük tartozott igen gyakran az orvos is, a jegyző, a mérnök, a levéltárnok és a várnagy mellett. Ilyen törvénytelen tisztújítás zajlott le pl. Sopron megyében.⁶ Másutt azonban sikerült „közfelkiáltással” kibuktatni az ellenszenves orvosjelöltet.⁷

Az ország különböző régióiban a tisztújítás eredményeként bejutott tagok aránya társadalmi hovatartozás, foglalkozás, nemzetiség, sőt vallási felekezet szempontjából is változó képet mutatott. Ez utóbbit illetően eltérőek a vélemények: egy korabeli közlemény arra utal, hogy az orvosok mintegy fele „mosaita” (Mózes hitű), ezért nem választható. Szabad György ezzel szemben azt állítja, hogy kizárólag orvosi tisztségek betöltésére voltak jelölhetők az izraeliták.⁹ Az értelmiségiek – ezen belül az orvosok – igyekeztek minél

nagyobb arányban helyet szerezni a bizottmányokban. Kiragadott példaként két megye vonatkozásában közlünk adatokat: Moson megyében a 159 tag közé 3 fő orvost, sebészt és gyógyszerészt választottak be, Temes megyében az 586 fős tisztikarban 32-en voltak orvosok, gyógyszerészek és sebészek.

A kormány 1860 végén kinevezte *Sauer Ignácot* országos főorvossá, aki ezt a tisztséget már korábban – 1848-49-ben – betöltötte, ezzel egyidejűleg helytartótanácsi tanácsnoki rangot is kapott. Ezt követően a vármegyék elbocsátották a hatalom által kinevezett hatósági orvosokat és országos szinten tisztújításra került sor. A hatósági orvosi állások betöltését izgalommal vegyes érdeklődéssel követte a közvélemény, az események nagy visszhangot keltettek a szaksajtóban is, elsősorban a Gyógyászat és az Orvosi Hetilap számaiban hallatták véleményüket az érintettek. Két ellentétes nézetet valló táborra szakadtak az orvosok: többen elleneztek az időközönként megismétlendő tisztújítási procedúrát, mások viszont helyeselték és kifejezetten ösztönzőnek vélték a néhány évenként kötelező szakmai megmérettetést.

A sok-sok vélemény közül néhányat emelnénk ki a legjellemzőbbek közül. A Gyógyászat meg nem nevezett szerzője így vélekedett: „A választó közönség ismerheti a közigazgatási tisztviselőt, de az orvost, főleg a vidékit nem... nem tartjuk célszerűnek, a mostani orvosválasztásoknál dívó eljárást, miszerint az orvosokat a választó közönség szakértők bevonása nélkül válassza.” A hozzászóló javaslata az volt, hogy a megyei orvosokat az országos főorvos és egy községi bizottmány válassza meg. Első lépésként a megüresült megyeorvosi helyekre hirdessenek meg pályázatot, amelynek alapján több jelöltet állíthat az országos főorvos. A végső döntést pedig szakmai alapon hozzák meg. A járási orvosi helyekre – szintén pályázati alapon – a megyei főorvos nevezze meg a három esélyest, majd ezután döntsön egy bizottság az alkalmazásról. Akit ilyen módon egyszer posztra emeltek, az mindaddig maradjon a helyén, amíg munkaképes, vagy egyéb ok nem indokolja a leváltását.¹⁰ *Smalkovics Mihály* zalaegerszegi orvos szintén kizárólag szakmai alapon, a szakmabeli tisztségviselők általi választást tartotta célszerűnek, mégpedig egy életre szóló kinevezéssel. Úgy vélte, hogy az orvos szakmai tevékenységének rovására menne, ha nem a betegek, hanem a tisztújításokra fecsérelné energiáját. *Hamary Dániel* viszont az időnkénti megmérettetés híve volt és fontosnak tartotta a lakosság véleményének figyelembe vételét is: „... a tapasztalat... világosan megmutatta, úgy neveztetnek ki a főispánok által* és nem választás útján kerülnek hivatalba az orvosok ...A kit vagy akiket egy két befolyásosabb megyei 'úr' szeszélye vagy kedélye szerint a főispánnak ajánl, az vagy azok lesznek a megyei főorvosok. Lehetnek aztán ezeken kívül a legszorgalmasabb, legtudományosabb, közösen szeretett és becsült, három-négy oklevéllel és társadalmi műveltséggel bíró orvostudorok a megyében, azok kívül maradnak a méltatás korlátain... Célszerű a három évenkénti újrávalasztás, mert aki jól végzi a munkáját, semmi félnivalója sincs, ismét megfogják választani ... Inkább az orvosokat kellene a népnek választani, mint a többi tisztviselőket, mert az orvosok végzik köröttük ... a legkényesebb teendőket, s őket is ... az ő zsebükből fizetik, mint a többi tisztviselőket”^{>>12}

A megyei tisztújítások során, amelyek nagyjából 1861 áprilisáig lezárultak, végül is több neves orvos lett megyei főorvos: így pl. Nyitra megyében *Nagy József* & *Huszár Imre*, Szabolcsban *Pozsonyi János* és *Korányi Frigyes*, Pest megyében *Schmidt János* és *Kajdacsy István*, a Jászkun kerület három főorvosa közül a legismertebb személy *Kátai Gábor* volt. Borsodban ismét főorvos lett *Katona Mihály*, aki a negyvenes években már betöltötte ezt az állást, mellette a közegészségügy törvényes rendezéséért sokat fáradozó *Kun Tamás* nevét kell említeni.

Hasonló forrongó indulatokat kavartak a városi önkormányzatok felélesztésére és tisztségeik betöltésére irányuló intézkedések. A szaksajtó segítségével elsődlegesen a fővárosi eseményeket követhetjük nyomon. A kissé zavaros állapotot jellemzi, hogy 1860 decemberére

még nem tudtak érdemleges tervet kidolgozni a városi önkormányzatok munkájának beindítására. A szorult helyzetben az az áthidaló megoldás született, hogy az 1848-as törvények alkalmazásával királyi biztosokat küldtek ki a városi helyhatóságok újjáalakításának ellenőrzésére.

Pesten, a Helytartótanács rendelkezése nyomán ismét *Rottenbiller Lipót* – a hajdani '48-as polgármester – foglalta el a főpolgármesteri széket /dec. 4-én/. Két nap múlva 170 – zömmel a forradalom alatt megválasztott – tisztségviselőt hívott össze. A helyzet fonákja, hogy közülük ténylegesen csupán 149-re számíthatott, a többiek vagy meghaltak, vagy egyéb ok miatt nem jöhettek számításba. Rövid adminisztratív formáság után azonban megalakult a képviselő-testület.¹³

Az orvostársadalom nem volt tökéletesen elégedett az önkormányzati választás eredményével az orvosok részvételét és a megválasztottak számát illetően, annak ellenére, hogy a lakosság tökéletes bizalmát nyilvánította ki azáltal, hogy a város minden régiójában jelöltek orvosokat, gyógyszerészeket. A jelölő bizottságokban ténykedett: *Bókai János, Bugát Pál, Havas Ignác, Batizfalvy Sámuel, Gurovics Tamás, Lumniczer Sándor, Poór Imre* orvos, valamint *Sztupa György* és *Török József* gyógyszerészek.

A szavazási végeredmény szerint 290 városi képviselő közé 16 orvost, 3 sebészt és 3 gyógyszerészt választottak be. A szavazatok száma szerinti sorrend alakulása: Sauer Ignác: 2631 – Bugát Pál: 2629 – Pólya József: 2618 – Grósz Ferenc: 2604 – Havas Ignác: 2600 – Balassa János 2591 – Bókai János: 2395 – Poór Imre: 2211 – Halász Géza: 2172 – Bene Ferenc: 1977 – Kovács Sebestyén Endre: 1870 – Batizfalvy Sámuel: 1759 – Lumniczer Sándor: 1752 – Szabó Alajos: 1560 – Gurovics Tamás: 1555 – Wagner János: 1540 szavazattal. A sebészekre leadott szavazatok: Szigethy Mihály: 1570 – Wagner Endre: 1541 – Tessényi József: 1361. A gyógyszerészek közül a legtöbb voksot Sztupa György kapta (2546), őt követte Schernhoffer Károly 2395 és Török József 2395 szavazattal.

A *Gyógyászat* anonim szerzőjű közleményének (írója feltehetően a főszerkesztő, Poór Imre, aki saját maga is a választás érintettje volt) statisztikai adatai kedvező arányt mutatnak a helyhatósági orvos-képviselők vonatkozásában, amennyiben a fővárosi orvosok összlétszámát hasonlítja össze a megválasztottak számával. Az egyéb értelmiségi szakmákhoz tartozókhöz képest azonban csekélynek tartja a beválasztott orvosok számát. Az okot azokban az orvosokban keresi a szerző „...kik magánérdek hajhászás-ból, hibát hibával tetéznék a városi tisztújítás közben...” Kárhoztatta azokat, akik a korteskedés közben nyíltan hirdették, hogy az orvosok minél jelentősebb részvételét szeretnék a képviselőtestületekben, sőt majdani tevékenységük célját is másképpen értelmezte: „Nem azért választ a város orvosokat képviselői közé, hogy ezek a közigazgatási téren az orvosi rendet és érdekeket, hanem hogy a képviselő-orvosok is szakmájuk körében a várost képviseljék és annak érdekeit mozdítsák elő.. az orvosok és gyógyszerészek korteskedési izgásban kifogtak az ügyvédeken, kiknek porlekedés a kenyerök .. a túlhajtott korteskedés tetemesen apasztotta orvosi rendünk tekintélyét...”- szól a kritika.

A megtámadottak nevében *Schmidt György* és *Balogh Kálmán* szólalt fel az Orvosi Hetilapban, jól végiggondolt logikával megfogalmazott, nyomós érvekkel alátámasztott válaszban utasítva el a rágalmakat. Az okfejtést így fejezik be. „Az orvosnak úgy, mint mindenkinek háromféle kötelessége van, ti. hogy legyen ember, szakférfi és állampolgár”¹⁵

A megválasztott tisztségviselők – nem mélyedve bele túlságosan a politikai viszályokba – azonnal munkához láttak és a legégetőbb egészségügyi problémák megoldására dolgoztak ki javaslatokat, hiszen – mint korábban utaltunk rá – a közsférában való megjelenésük eredeti célja is ez volt. *Pólya József* a Gyógyászatban hozta nyilvánosságra Pest megye közegészségügyi rendezésének tervezetét.¹⁶ *Balassa János* a Szent Rókus kórház átszervezésének menetét vetette papírra. A fő alapelv az volt, hogy mint városi kórház és mint egyetemi klinikum is megfelelően működjön. Ehhez a kettős feladatkörhöz kellett az

optimális arányt kialakítani az orvosi személyzet, illetve a különféle orvosi szakmák vonatkozásában, annak érdekében, hogy az ellátás se szenvedjen csorbát és a tudomány fejlődése is biztosított legyen.¹⁷ *Korányi Frigyes* a közegészségügy általános problémáira hívta fel a figyelmet: a demográfia kedvezőtlen alakulására, a nép elhanyagolt egészségügyi ellátására.¹⁸ A megoldási javaslat kidolgozására bizottságot hozott létre *Balassa János* és *Pólya József* elnökeite alatt *Bugát Pál*, *Bókai János*, *Flór Ferenc* és *Lumniczer Sándor* részvételével. A legfontosabb megoldandó kérdések voltak: a dajkaság megnyugtató rendezése és az ellenőrzés biztosítása, a lelkészek szervezett bevonása a nép egészségügyi felvilágosításába, a himlőoltás szükségességének elfogadtatása (törvény csak 15 év múlva tette általánosan kötelezővé), a baba- és szülésznőkérdés rendezése, színvonalas oktatásuk megvalósítása.

Bars megye a nemibetegségek óriási mértékű terjedésére hívta fel a figyelmet, bizonyos politikai élt is adva a dolognak, mivel az ott állomásozó osztrák helyőrség „vét-kének” tüntette fel a helyzet súlyosbodását. A Nagykun kerületben *Kátay Gábor* főorvos a községi kisdédóvók, kórházak és az elmebetegek ellátásának problémáit feszegette, sürgette a mocsarak lecsapolását, a jó minőségű ivóvíz biztosítását, a közegészségügy szempontjait követő, tervszerű várospolitikai kialakítását.¹⁹

Fontos központi intézkedés történt 1860. november 21-én, amikor a Helytartótanács minden megyei, járási és szabad királyi város főorvosának kötelezővé tette a negyedéves jelentést, amelyben klimatológiai és demográfiai adatokról, orvos-törvényszéki esetekről, a terület egészségügyi személyzetéről, állategészségügyi eseményekről (járvány), mindenféle fertőző betegségről pontos beszámolót kért a felsőbb hatóság.²⁰

Az 1861-es országgyűlés augusztus 22-i feloszlása után egy újabb visszalépés következett be. „*Az egy esztendő magyar éra*” elég hamar véget ért, az „alkotmányosdi”-nak megálljt parancsolt a hatalom. A vármegye intézménye passzivitásba burkolódzott és a tisztújítások alkalmával megválasztott orvosok lemondtak. Az egészségügyi közigazgatásban újból a császárhű hivatalnokok kaptak helyet. Az 1862-ben kinevezett orvostisztviselők között ugyan már lényegesen több volt a magyar nemzetiségű, de sok helyen ismét csak sebésszel tudták a helyeket betölteni. A Provizórium idején – az Anton Schmerling nevéhez kötött korszakban – kétségtelen hanyatlás következett be a tiszavirág életű megújulás után, bár a legnevesebb orvosok továbbra is az ország közegészségügyének törvényes rendezése érdekében fejtették ki munkásságukat és ez irányú véleményüket hallatták minden lehetséges fórumon.

¹ GORTVAY György: Az újkortörténeli magyar orvosi művelődés története. Budapest, Akadémiai K., 1953. 245.p.

² WILDNER Ödön: Buda és Pest közigazgatásának története az 1849-1865. évi abszolutizmus és provizórium alatt, I.köt. Budapest, Statisztikai Hivatal, 1937. 61.p. /Statisztikai Közlemények, 87.köt. 3.sz./

³ FLAXMAYER József: Budapest közigazgatási szervezete és alkalmazottai 1686-tól 1872-ig. Budapest, é.n. 142.p., 145.p. /Statisztikai Közlemények. 79.köt. 4.sz./

⁴ WILDNER: i.m. 55.p., 77.p.

⁵ GORTVAY: i.m. 246.p.

⁶ SZABAD György: Forradalom és kiegyezés válaszüttján (1860-61). Budapest, Akadémiai K., 1967. 180.p. u.o. 181.p.

⁸ BALOGH Kálmán - SCHMIDT György: Nyílt levél a közönséghez. Orvosi Hetilap, 1861. 18, 357-359.

⁹ SZABAD: i.m. 183.p.

¹⁰ Ügyeink. Gyógyászat, 1861, 6, 125-126.p.

- ¹¹ Ügyeink. Gyógyászat, 1861, 32, 669-671.p.
- ¹² Ügyeink. Gyógyászat, 1861, 25, 525-526.p.
- ¹³ SZABAD: i.m. 185.p.
- ¹⁴ A pestvárosi utóbbi tisztújítás. Gyógyászat, 1861[^] 15, 319-320.p. Gyógyászat, 1861JL, 16, 343-344.p.
- ¹⁵ BALOGH Kálmán - SCHMIDT György: u.o. 359.p.
- ¹⁶ PÓLYA József javaslata a pestmegyei egészségügy rendezése tárgyában. Gyógyászat, 1861., 37, 765-767.p.
- Gyógyászat, 1861J., 38, 788-789.p.
- ¹⁷ Orvosi Hetilap, 1861, 5, 43, 857-861.h.
- ¹⁸ Orvosi Hetilap, 1860, 4, 51, 1003-1006.h. Orvosi Hetilap, 1861, 5, 8, 151-156.h.
- ¹⁹ GORTVAY: i.m. 248.p.
- ²⁰ GORTVAY: i.m. 249.p.